

DOI: 10.7596/taksad.v6i3.829

Citation: Gür, D., & Yıldırım, Y. (2017). Paphlagonia Bölgesi'nde Geç Antik ve Erken Bizans Yerleşimi: Sora. Journal of History Culture and Art Research, 6(3), 757-780. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i3.829>

Paphlagonia Bölgesi'nde Geç Antik ve Erken Bizans Yerleşimi: Sora **Late Antique and Early Byzantine Settlement in Paphlagonia Region: Sora**

Durmuş Gür¹, Yaşar Serkal Yıldırım²

Abstract

The late antique, early Byzantine settlement area locates at 12 km. distance to southwest of Karabuk Central District, on a sloping land with an altitude of 700 meters piedmont of Keltepe mountain. This settlement area, called as Zora, Zara, Zopran, Sora, Sopran or some other similar names by the researchers, locates within the boundaries of Akören (Kaleköy) and Zopran today. This area is one of the five central eparchies bounded to Paphlagonia district of Gangra (Çankırı).

Various column headers, inscriptions, sculptures, Hellenistic sepulchres and architectural ruins belonging to Roman age are identified there. The settlement area called as Sora since the 4th century is observed by Doublet (1889), Mendel (1901), Gökoğlu (1952), Marek (1993, 2003), Belke (1996) and Umar (2007), and they found out that it used to be called Zobran in the records of 16th century Ottoman archive.

Within the scope of this research, Sora is observed in details for the periods of Roman, Byzantine and Ottoman. The life of St. Autonomous, who had came there in the 4th century to proselytize Christianity and became a martyre, their sepulchre constructions, the bishops of the city, architectural plastic works and scriptures are all researched. Moreover, the problem of naming the area which was confusing for many years is tried to be solved by this research beside documenting the present condition of the architectural ruin on their original places.

Keywords: Karabük, Roman, Byzantine, Akören, Kaleköy, Sora.

¹ Arş.Gör., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı. E-mail: durmusgur@gmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. E-mail: yasaryildirim@gmail.com

Öz

Karabük'ün 12 km. güneybatısında bulunan geç Antik-erken Bizans dönemi yerleşim alanı Sora (günümüzde Zopran ve Akören), Keltepe Dağı'nın eteklerinde ortalama 700 m. rakımda eğimli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Araştırmacılar tarafından Zora, Zara, Zopran, Sora, Sopran gibi çeşitli isimlerle adlandırılan yerleşim, günümüzde Akören (Kaleköy) ve Zopran sınırlarında kalmaktadır. Sora, Paphlagonia bölgesinde Gangra (Çankırı) Metropolitliğine bağlı beş Piskoposluk merkezinden biridir.

Kentte sütun başlıkları, yazıtlar, heykeller, Hellenistik-Roma dönemine tarihlendirilen mezar odaları ve mimari kalıntılar tespit edilmiştir. Doublet (1889), Mendel (1901), Gökoğlu (1952), Marek (1993, 2003), Belke (1996), Umar (2007) tarafından incelenen, 4.yüzyıldan itibaren Sora olarak adlandırılan yerleşim alanı 16. yüzyıl Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarında Zopran olarak geçmektedir.

Çalışma kapsamında Sora'nın Roma, Bizans ve Osmanlı dönemi incelenmiştir. Hıristiyanlığı yaymak için 4. yüzyılda Sora'ya gelen ve şehit olan Aziz Autonomous'un hayatı, mezar yapıları, kentin piskoposları, mimari plastik eserleri ve yazıtları incelenmiştir. Çalışmada ayrıca uzun yıllar karıştırılan ve tartışılan yerleşimin adlandırılma sorunu çözümlenmeye çalışılmış, mimari kalıntılar yerinde incelenerek eserlerin günümüz durumları belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karabük, Roma, Bizans, Akören, Kaleköy, Sora.

GİRİŞ

Günümüzde Karabük iline Akören Köyü sınırlarındaki Sora, Paphlagonia Bölgesinde 4. yüzyıldan itibaren Gangra (Çankırı) Metropolitliğine bağlı beş piskoposluk merkezinden biridir³ (Cramer, 1832: 238).

Kuzeybatı Anadolu'daki Paphlagonia bölgesinin, güneyinde Galatya, kuzeyinde Karadeniz, batısında Bithynia, doğusunda ise Pontus yer almaktadır. Paphlagonia, çevresindeki bölgelerden izole edilmiş fakat zengin ahşap ve tahıl üreten, iç vadilerden oluşan dağlık yerleşimdir⁴ (Foss, 1991: 1579). Erken Bizans döneminde Paphlagonia Bölgesinde Gangra metropolitliğine bağlı piskoposluk merkezleri Ionopolis (İnebolu), Dadybra (Devrek), Sora (Zopran ve Akören), Pompeiopolis (Kastamonu-Taşköprü) ve Amastris (Amasra)'tir. Kuzeybatıda, Honorius Bölgesinde ise Kladiopolis (Bolu) Metropolitliğine bağlı Herakleia

³ Çalışma kapsamında yerleşimlerin tarihi isimleri ilk ve tek olarak modern isimleriyle kullanılmış daha sonraki uygulamalarda ise sadece eski isimleri kullanılmıştır. Tarihi isimleri bilinmeyen yerleşimlerin günümüzdeki modern isimleri kullanılmıştır. Tarihi yerleşimlerin isimleri için bakınız; (Ostrogsky, 2011: 1-582).

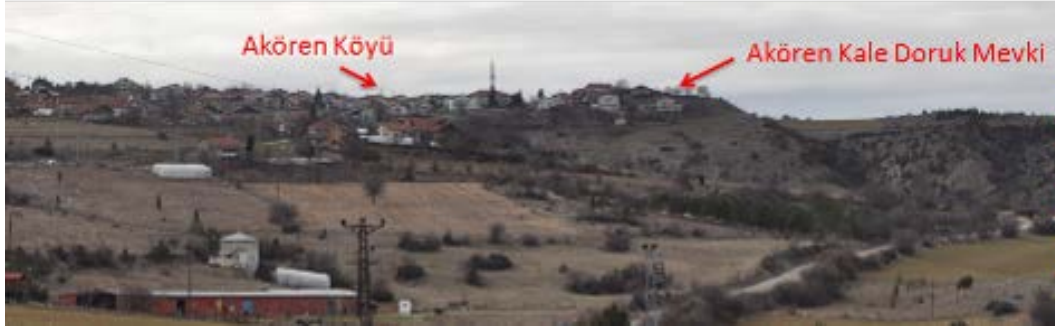
⁴ Bölgedeki yerleşim alanları için bakınız; Sora, Hadrianoupolis, Gangra ve Dadybra (Laflı ve Zah, 2008: 682, Textabb. 1)

Pontike (Karadeniz Ereğlisi), Prusias (Bursa), Tios (Zonguldak-Filyos), Krateia (Gerede) ve Hadrianoupolis (Eskipazar) bulunur⁵ (Neale, 1850: 78).

Diocletianus (244-311), Paphlagonia Bölgesi'nde ayrı bir eyalet oluşturmuştur. 535 yılında ise Iustinianus, daha önceden oluşturulan Paphlagonia ile Honorius'u bir araya getirerek sivil ve askeri güçlerin bir arada toplandığı yeni bir düzen geliştirmiş ve buraya praetor atamıştır (Foss, 1991: 1579).

Paphlagonia'nın kıyı kesimleri 1071 Malazgirt Savaşı'yla Bizanslıların elinde kalırken iç kesimleri Türkler'in hakimiyetinde kalmıştır (Foss, 1991: 1579).

12.-15.yüzyıllar arasında yerleşim tarihçesi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bölgenin İstanbul ve Ankara ulaşım ağında bulunması, Safranbolu, Zonguldak, Bartın ve Kastamonu'ya yakınlığı tarihsel önemini kanıtlamaktadır. Osmanlı dönemiyle önemini kaybeden kent günümüzde Zopran ve Kaleköy'ü kapsamaktadır. Arkeolojik çalışmaların gerçekleştirilmediği köyde iki sit alanı mevcuttur. Bunlardan ilki 1. derece arkeolojik sit alanı olan Hamzalar'ın Odunlar mevki, diğeri ise 179 ada 126 parseldeki taş oda mezardır.

Resim 1. Akören Köyü, Doğudan Görünüm (Yıldırım ve Gür, 2017)

Arkeolojik sit alanlarının dışında Zopran ve Kaleköy çevresinde gerçekleştirilen incelemelerde birçok sütun parçası, lahit parçaları, düzgün kesme taş bloklar, steller ve Roma dönemine tarihlendirilen sütun başlığı tespit edilmiştir (Resim 1).

Çalışmalar sonucunda yerleşim alanı, devşirme malzemeler, mezarlar, yazıtlar ve tespit edilen mühürler Sora'nın geç Antik ve Erken Bizans dönemi ile birlikte öneme sahip olduğunu, Bizans döneminde piskoposluk merkezi haline gelerek bölgede ayrı bir yer edindiği ifade edilmektedir. Ayrıca Sora'nın bölgede önemli bir ulaşım ağında yer aldığı da

⁵ Paphlagonia bölgesindeki diğer yerleşim alanları tarihçe ve bölgeleri için bakınız (Cramer, 1832: 216-241).

düşünülerek kentin askeri, dini ve sivil yapılarının gün yüzüne çıkartılmayı beklediğini düşünmek isabetli olacaktır.

1. SORA ADININ ETİMOLOJİSİ

Karabük sınırında Zora ve Zara adında iki yerleşim bulunmaktadır. Bunlar çoğunlukla birbiriyle karıştırılmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan Sora (bazı kaynaklarda Zora), Karabük'ün 12 km. güneybasında yer alır. Sora'nın bir diğer adı olan Zora Ramsay'in Safranbolu'ya yarım günlük mesafede (günümüzde 10-15 km.) olarak belirttiği Zopran ve Akören (Kaleköy)'i kapsamaktadır⁶. Leonhard ve Wilson tarafından Zara ve Zora birbirine karıştırılmaktadır (Marek, 1993: 125; Wilson, 1960: 158). Marek, Leonhard'ın Zopran ve Zara hakkındaki görüşlerinin yanlış olduğunu ve iki kentin de birbirinden farklı olduğunu yazmaktadır (Marek, 1993: 125).

Araştırmacılar tarafından Zora, Zara, Zopran, Sora, Sopran gibi çeşitli isimlerle adlandırılan yerleşim isim çeşitliliğinden dolayı çoğunlukla Sivas yakınlarındaki Zara (Kiepert, 1875: 26), Nallıhan'ın 10 km. kuzeyindeki Sobran ve Karabük'ün doğusundaki Zara ile karıştırılmaktadır. K. Miller, 1916 tarihli çalışmasında Paphlagonia'da Akören adında bir yerleşimin bulunduğunu yazar (Marek, 1993: 125; Miller, 1916: 730F). Fragman bir yazıtın üzerinde Soralı ifadesini değerlendiren Leonhard, Sora adının kente atfedildiğini yazar (Leonhard, 1915:145).

Adına Geç Antik dönemden itibaren adına rastlanan Sora (Belke, 1996: 272), tarihte Sora, Zora, Zara (Σώρα, Σούρα, Σόρα), Kaleköy, Zopran ve Akören gibi çeşitli isimlerle adlandırılmaktadır. Sora adı (*Suwa-ura, Yüce Suwa/Ana Tanrıça ?, Karş. Nevşehir'in atası, ilkçağ kentinin adı Soanda/Suwa-wanda, Suwa tapınıcısı*) gibi çeşitli anlamlara gelmektedir (Umar, 2007: 103).

Doublet tarafından belirtilen Sora'nın (Zorah) günümüzde Zopran olduğu düşünülmektedir (Doublet, 1889: 310-312; Schultze, 1922: 217). Sora'nın adı Osmanlı döneminde arşiv kayıtlarında *Zora, Zobran, Zopran, Sobran* ve *Kale Köy* olarak geçmektedir (Ersoy, 2011: 27). Günümüze kadar büyük değişime uğrayan Sora adı çalışma kapsamında tek isim kabul edilerek kullanılmıştır.

---

⁶ Ramsay'in görüşlerine karşı çıkan Umar, ifade edilen yerin Safranbolu Kastamonu arasındaki Zara Köyü olabileceğini ve buranın da günümüzde Akören olarak adlandırıldığını yazar (Umar, 2007: 103-106).

2. ROMA DÖNEMİ VE SONRASINDA SORA

Sora'nın Roma dönemi için Gangra, Dadybra ve Hadrianoupolis'in Paphlagonia'daki konumunu incelemek gerekir.

Harita 1. Karadeniz Bölgesi Yerleşim Alanları (Ruge ve Friedrich, 1899: Map)

Gangra ve Hadrianoupolis'in konumu, Sora'nın yerini tespit etmemize yardımcı olur. Sora'nın, Hadrianoupolis'in doğusunda yer aldığı ifade edilmektedir (Umar, 2007: 126) (Harita 1). Araştırmalar doğrultusunda Sora'nın Karabük sınırlarında yer aldığı anlaşılmaktadır (Ramsay, 1960: 211).

Araştırmacılar Sora'yı Zora olarak kaydetmektedir (Marek, 1993: 125). Doublet tarafından, Safranbolu'nun 20 km. güneybatısında Soralı olarak ifade edilen yazıtta adı geçen yerleşimin Sora olduğu anlaşılmaktadır (Doublet, 1889: 310). Pétridès, Sora'nın Paphlagonia bölgesinde Gangra'ya bağlı önemsiz bir şehir olduğunu yazar. Araştırmalar doğrultusunda Kastamonu'nun bir köyünde yerel bir yazıt üzerinde Soralı ifadesinin yer alması ve Zeus Epicarpios'un yerinin biliniyor olması Sora'nın konumunu belirlemede büyük imkan sağlar⁷ (Pétridès, 1912: SNY). Mendel, Sora'nın günümüzdeki Zopran Köyü sınırlarından biraz daha uzakta olduğunu tespit ettiği kalıntılarla destekler (Mendel, 1901: 28).

Ersoy, günümüzdeki adı Akören olarak bilinen Sora'nın Bürnük Köyü'nü kapsadığını ifade ederken (Ersoy, 2011: 27), Umar, Karabük'ün 12 km. güneybatısında bulunduğunu yazar (Umar, 2007: 104). Ramsay'in Safranbolu'ya yarım günlük mesafe (10-15 km.) olarak belirttiği Akören'de herhangi bir kalıntıya rastlayamadığını yazar. Umar, Yörökköyü ve Akören arasında araçlarla ulaşımın zor olduğunu birçok kaya mezarı bulunduğunu yazar (Umar, 2007: 106).

⁷ Sora çevresindeki Zeus kültü için bakınız; (Strubbe, 1978-1979: 123-125).

Roma dönemi sikkelerinde Sora, ΣΕΒΑΣΤΗ · ΜΗΤΡΩ · ΠΑΦ · ? olarak yazar. M.S. 100-380 arasında Pontus V. sivil teşkilatına bağlı Sora'nın, M.S. 380-536 arasında hala Pontus V.'e bağlı olduğu görülür. M.S.325-536 arasında Sora Hierokles döneminde 3 $\Sigma\upsilon\sigma\sigma\alpha$, VIII.-IX. listelerde 5 $\Sigma\upsilon\sigma\sigma\alpha$, I.-III.-X-XIII. listelerde ise 4 $\Sigma\upsilon\sigma\sigma\alpha$ yer almaktadır (Ramsay, 1960: 561 Honorias ve Paphlagonia Listeleri) (Tablo 1).

Civil Arrangement, 297-303.	Civil Arrangement, 310-324.	Civil Arrangement after 324.	Conc. 325-330.	Hierocles.	Conc. 343-387.	Notitia VIII, IX.	Notitia I, III, X, XIII.
Bithynia	Honorias	Paphlagonia	Claudiopolis	1 Κλαυδιούπολις	Claudiopolis	1 Κλαυδιουπόλις	1 Κλαυδιουπόλις
"	"	"	Prousia	2 Προυσιδαι	Prousia	3 Προυσιδαι	3 Προυσιδαι
"	"	"	Herakleia	3 Ἡρακλεία	Herakleia in Pontus	2 Ἡρακλεία Πόντου	2 Ἡρακλεία Πόντου
Paphlagonia	"	"	Tion	4 Τίων	Tion	4 Τίων	4 Τίων
"	"	"	Krateia	5 Κρατεία	Krateia	5 Κρατείας	5 Κρατείας
"	"	"	Hadrianopolis	6 Ἀδριανουπόλις	Hadrianopolis	6 Ἀδριανουπόλις	6 Ἀδριανουπόλις
"	Paphlagonia	"	Gangra	1 Γάγγρα	Gangra	1 Γάγγρα	1 Γάγγρα
"	"	"	Sora	3 Σόρα	Sora	5 Σορῶν	4 Σορῶν
"	"	"	Ionopolis	5 Ἴωνουπόλις	Ionopolis	3 Ἴωνουπόλις	2 Ἴωνουπόλις
"	"	"	Dadybra	6 Δαδύβρα	Dadybra	4 Δαδύβρα	3 Δαδύβρα
"	"	"	Amastria	4 Ἀμαστρία	Amastria	2 Ἀμαστρία	1 Ἀμαστρία
"	"	"	Pompeopolis	6 Πομπηιοπόλις	Pompeopolis	1 Πομπηιοπόλις	1 Πομπηιοπόλις

Tablo 1. 297-536 Honorias ve Paphlagonia Bölgesindeki Şehirler (Sol), Hierokles Listeleri, 553-787 Konsil Listeleri, Notitiae I, III, VIII, IX, X, XIII Listelerinde Sora (Sağ) (Ramsay, 2010: 197)

Sora'da Arkaik, Klasik, Hellenistik dönemlerde herhangi bir mimari kalıntıya rastlanılmamasına rağmen tespit edilen kaya mezarları ve tümülüsler, yerleşimin Frig dönemi hakkında bilgi sunar (Strubbe, 1978-1979: 123).

M.S.4. yüzyılda Quintius Smyrnaeus, Paphlagonia Bölgesi'ndeki Billaios (Filyos Nehri) ya da Parthenios Nehri (Bartın) olarak adlandırılan nehir hakkında şu ifadelere yer vermektedir;

"..... sessiz akıntısıyla, yeşil topraklardan yağ gibi hafif hafif akan ve parıldayan Euxeinos denizine dökülen Parthenios. ....Tanrı onları birçok topraklardan bir araya getirdi ve bunlardan uzun bir nehir yaptı, adını İda'nın kanatları altında kalan her şeyin adına verdi; Paphlagoneion. Suları aktıkça verimli toprakların arasından yılda bir kere, Memnon'un öldüğü kara günde, kana dönerler. Daha sonra hasta ve öksürtücü bir sis akar, denir ki: Yara iyileştirilemedi....." (Işık, 2001: 72).

Bartın'dan geçtiği için Parthenios adını alan nehir, Zonguldak'ın Filyos beldesinden Karadeniz'e dökülmektedir. Paphlagonia bölgesinde önemli sulak vadilerin ve arazilerin şekillenmesinde büyük etkiye sahip nehir, Amasra, Bartın, Karabük ve Zonguldak sınırındaki yerleşimleri sulamaktadır. Nehir hattının uzandığı geniş coğrafyada dar ve dik vadiler bulunmaktadır. Sora'da kale olarak adlandırılan Kale Doruk Mevkiinin kuzey ve kuzeybatısında nehrin oluşturduğu dar ve dik vadi hattı, kalenin savunmasında büyük kolaylık sağlar.

M.Ö.1. yüzyılda Bithynia ve Pontus arasındaki Sora, askeri kale olarak kullanılmıştır. Ayrıca M.S.2. yüzyılda Sora'nın tıpkı Dadybra gibi sikke bastığı bilinmektedir (Ramsay, 1960: 211). Drakoulis, araştırmalarını Marek ve Belke'nin çalışmalarıyla destekleyerek Sora'nın konumunu Dadybra ile destekleyerek, Dadybra'nın Sora'nın kuzeybatısındaki Devrek olduğunu ifade eder (Belke, 1996: 186-187; Drakoulis, 2012: 80, 85, Fig. 1, Tab. 5).

Roma döneminde *Proseillemnitae'nin Caesareasi - Caesarea Hadrianopolis* şeklinde anılan Hadrianopolis, 2. yüzyılda Bithynia'dan alınarak Galatya'nın bir bölümünü oluşturan Paphlagonia'ya dahil edilmiştir. Traianus'un ilk yıllarında Hadrianoupolis'in kurulduğu bilinmektedir. Sora'dan önce kurulduğu bilinen Hadrianoupolis'in Geç Antik dönemde adından söz edilmektedir (Jones, 1971: 169).

Devrek ve Sora, erken Bizans dönemi itibariyle isimleri bilinmektedir. Bu iki yerleşim Erken Bizans dönemi sonrasında ulaşım ağı ve konum açısından büyük öneme sahiptir (Drakoulis, 2012: 80, 85, Tab. 5).

Bölgenin ulaşım ağını inceleyen araştırmacılar Kaisareia→Sora→Kastamonu (iki ulaşım ağı)→Pompeiopolis arasında doğrudan bağlantı olduğunu yazar (French, 1985: 143; Belke, 1996: 124-127). Ayrıca Marek, Doublet, Leonhard, Mendel, Gökoğlu ve Umar'ın çalışmalarında Sora'da tespit edilen stel, lahit parçaları, kentin ulaşım ağıyla birlikte Roma dönemi hakkında bilgiler sunar (Gökoğlu, 1952: 33).

Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius (408-450) Bithynia Bölgesi'nde özerk bir yönetim oluşturmuş (Allen, 2008: 811-835) ve bölgeye, amcası Honorius'tan dolayı Honoriade adını vermiştir (Texier, 2002: 95; Lee, 2008: 33-62). M.S. 4. yüzyılda Diocletianus döneminde Küçük Asya üç ayrı yönetim bölgesine ayrılmıştır (Karağuz ve Akış ve Kunt, 2010: 147). Bu dönemde Honoriade (430-436) tarihleri arasında Herakleia Pontike (430-431), Tios (432), Prousius (433-435), Klaudiopolis (436), Hadrianoupolis (437) gibi bölgeleri kapsar (Feissel, 2006: 139-142; Gür, 2015: 10-11).

Dadybra ve Hadrianoupolis arasında yer alan Sora'da erken Bizans dönemine tarihlendirilen buluntular günümüzde yapıların bahçe ve beden duvarlarında yer almaktadır

(Belke, 1996: 272-273; Drakoulis, 2012: 87, Tab. 5). Sora'daki arkeolojik kalıntılar; steller, aslan heykelleri ve lahit parçaları yerleşimin tarihine katkı sağlamaktadır (Gökoğlu, 1952: 33).

4. yüzyılda Sora hakkında tarihi kaynaklarda çok fazla bilgi yer almaz. Diocletianus döneminde (244-311) Anadolu genelindeki Hıristiyanların büyük zulümlere maruz kaldığı ve birçok şehit verdikleri bilinmektedir. İtalya'dan yola çıkan ve Sora'da öldürülen Martyr Autonomous bunlardan sadece biridir⁸ (Drake ve Drake, 1971: 15).

Bizans döneminde Hadrianoupolis dışında Dadybra ve Sora, Hierokles listesinde ve Iustinianus dönemi kayıtlarında görmek mümkündür (Jones, 1971: 169). Kent, Konstantin Porphyrogenetes'in Themaları'nda (Them. I. 7) Sora ve Zora olarak ifade edilmektedir (Cramer, 1832: 238). Jones tarafından para bastırılmadığı belirtilen Sora'nın, Paphlagonia kralları tarafından kurulmuş olabileceği ifade edilir. Sora bu dönemde Girit/Yunanistan ve Gangra ulaşım ağında yer almaktadır (Jones, 1971: 169). Dadybra, Hierokles döneminde (696) güçlü bir şehirdir (Ruge, 1901: 1979). Bizans döneminde Pontus'un Krallığı ve Paphlagonia prensliği olarak adlandırılan coğrafya ile ilgili Hierokles'in listeleri ve Iustinianus'un kayıtlarında önemli bilgiler bulunur. Hierokles ve Iustinianus kayıtlarında Paphlagonia Bölgesi'nde 2. yüzyıl sonrasında az bir değişim görülür. Bu dönemde bölgede diğer şehirlerin dışında Sora ve Dadybra gibi yeni şehirler kurularak bölge zenginleştirilmiştir (Jones, 1971: 172).

Konstantin Porphyrogenetos'un Themaları'nda, Iustinianus Nov. 29, 1'de ve Nicetas Khoniates p. 624 f'de Sora'nın adı geçmektedir. 451 Khalkedon Konseyi'nde Polychronius Dadybriensis Paphlagoniae olmuştur (Mansi VII, MDCCCIXII: 405). Ramsay'in Asia Minor adlı çalışmasında Dadybra ve Sora'nın Sebaste Paphlagonia'da bulunduğu bilinmektedir (Ruge, 1901: 1979).

Paphlagonia bölgesinin metropolü Gangra, piskoposluk merkezleri ise Sora, Ionopolis, Pompeiopolis ve Amastris'tir. Khalkedon Konsili ile birlikte Gangra metropoliti Peter, bu piskoposluk merkezleri arasına Dadybra'yı da dahil etmiştir (Bingham, 1840: 8, 97; Bingham, 2006: 370). Sonraki dönemlerde piskoposluk sayılarında azalmalar görülür. Sonraki Kilise

---

⁸ Autonomous 4. yüzyılda yaşamış Hıristiyan azizdir. İtalya yarımadasında zulümlerin kırılmasıyla görevlendirilen piskopos Autonomous, Küçük Asya'da müjdeyi vaaz etmek için bir anlık hevesle dolar ve bir gemi satın alır. İtalya'dan başladığı yolculuğuyla Bithynia'ya ulaşır ve oradan Sora'ya doğru yola çıkar. Sora, Paphlagonia Bölgesi'nde yer almaktadır. Burada Claudius adlı bir adam kendisini saklamıştır. Kendisi de dini lider olarak görevlendirdikten sonra Lycaonia ve Isauria'yı gezerek Hıristiyanları cesaretlendirmiş ve inanmayanları ikna etmiştir. Ancak İmparator Diocletianus'un Nicomedia'ya geldiğini duyan Autonomous, Pontus'tan Klaudiopolis'e misyonerlik için hareket etmeyi hedeflemiştir. Kısa bir süre sonra Sora'ya dönen Autonomous Karadeniz kıyısındaki Limne'de Hıristiyanların daha rahat oldukları bir bölgede misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüştür. Autonomous Sora'daki misyonerlik faaliyetlerini sürdürdüğü dönemlerde, bir ayaklanma çıkar ve aziz Autonomous, Sakinler Şapeli'ne sığınır. Ayaklanan halk, şapeli yıkarak Aziz Autonomous'u sunakta şehit eder (Baring-Gould, 1875: 178).

Notitlerinde Pompeiopolis ve Amastris yer almaz. Bunlar arasında Gangra, Aziz Basil tarafından kutsanmış, çeşitli kiliseler ve sunaklarla donatılmıştır⁹ (Bingham, 1840: 97-98).

Sora Heraklius döneminde askeri ve sivil düzenlemeye sahiptir (Marek, 2003: Karte IV). Geç Antik-erken Bizans döneminde Sora, Nikomedia (İzmit) ve Pompeiopolis arasında güçlü bir yol ağı görülür (Marek, 2003: Karte V). Iustinianus döneminde (536) Paphlagonia ve Honorius, 12 şehre sahip tek bir bölgedir. Bu dönemde bölgede Kladiopolis ve Gangra Metropolitliği ile kilise teşkilatlanması uzun yıllar önemini korumuştur (Ramsay, 1960: 215-216).

Safranbolu, Sora, Hadrianoupolis ve Kimistine/Kimistene (Dereemail)'de birçok arkeolojik buluntu saptanmıştır. Araştırmalar kapsamında tespit edilen buluntular, bölgenin 12. yüzyıl sonuna kadar kullanıldığını kanıtlamaktadır. Kimistine'de gerçekleştirilen araştırmalarda M.S. 2.-12. yüzyıl arasına tarihlendirilen Roma-Bizans yerleşim kalıntıları ve birçok küçük buluntu tespit edilmiştir. Araştırmalar Safranbolu, Hadrianoupolis, Sora ve Kimistine kadar yakın çevresinin de Roma ve Bizans döneminde iskan alanı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Doublet, günümüzde Zopran Köyü ve Akören'deki kalıntılar üzerinde incelemeler gerçekleştirmiştir. Burada mimari kalıntılar, kaba işçilikli çeşitli heykeller ve bir stel incelemiştir. İki yazıt tespit eden araştırmacı yazıtlardan sadece birini okuyabilmiş diğer stelin yazıtını okuyamadığını belirtmiştir. Bölgede *Zeus Epicarpus Kültü* ve *Zeus Tapınağı* hakkında çeşitli görüşler sunar¹⁰ (Doublet, 1889: 310-312; Schultze, 1922: 217).

Sora'nın Ortaçağ dönemi hakkında bilgi sahibi olabilmek için Hadrianoupolis ve Kimistine'nin tarihini incelemek gerekir¹¹ (Lafli ve Kan-Şahin, 2015: 64). Safranbolu, Sora, Viranşehir, Hadrianoupolis'i kapsayan iç Paphlagonia'daki araştırmalarda orta Bizans dönemine tarihlenen buluntular Kıyı Paphlagonia'ya oranla daha azdır (Cumalıoğlu ve Kan-Şahin ve Pataacı, 2014: 189; Gür, 2015: 7-26, 185-209).

Sora, 451'de Khalkedon (Kadıköy) Konsilinde Theodoros, 458 yılında piskopos Olympius, 691-692 Konsili'nde Ionnes, 787 Nikaia (İzmit) Konsili'nde Theophanes, 869/870

⁹ Amastris yerleşimi Ferrarius'un da ifade ettiği gibi Sesamus, Kytorus, Kromna ve Tios'a bitişik dört kentten oluşan ve diğerinden daha büyüktür. Whok, yaptığı araştırmalar doğrultusunda Honorias'ın Herakleia Pontike'den 68 mil, diğer şehirlerin her birinin de birbirinden uzakta bulunduğunu yazar (Bingham, 1840: 97-98).

¹⁰ Sora çevresindeki Zeus kültü için bakınız; (Strubbe, 1978-1979: 123-125).

¹¹ Kimistine Tepe, Karabük'ün Eskipazar İlçesi, Dereemail Köyü, Değirmenbaşı Mahallesi'nin doğusunda, günümüzde Asar Tepe olarak adlandırılan dağ silsilesi şeklindeki zirve yerleşim alanıdır. Akropol ve nekropol bölgelerinden oluşan Kimistine'de, Akropolis'in kuzeyindeki düzlükte M.S.2.-3. yüzyıllara tarihlendirilen bir tapınak kalıntısı yer almaktadır. Tapınak üzerinde Bizans devrinde herhangi bir inşa faaliyet olmasa da, Bizans Döneminde buraya taşınan devşirme malzemelerle inşa edilmiş bir sur mevcuttur. Bu surun hattında ve Akropolis çevresinde 10.-13.yüzyıl arasına tarihlendirilen birçok seramik parçası tespit edilmiştir. (Lafli ve Kan Şahin, 2009: 429-430).

tarihli Konsil’de Phocas, 879 Konsilinde Konstantinos tarafından kent temsil edilmiştir (Péridès, 1912; Schultze, 1922: 218; Belke, 1996: 273).

787 İznik Konsili, piskopos listelerinde Sora, Théophane tarafından temsil edilmiştir (Darrouzès, 1975: 43). Konsil listesinde Sora’nın adı dört defa geçmektedir (*Σαρών-104B, Σόρων-162A, Σωρών-196F, Σόρων-210E, Σόρων-212D*) ve kent bu konsilde Gangra Metropolitliğine bağlıdır¹² (Darrouzès, 1975: 42).

7.-8. yüzyılda bölgeye Arap akınları gerçekleşmiş, Opsikion eyaletinin parçası haline gelen bölge, 8. yüzyıl sonrasında tek bir tema halini almıştır (Foss, 1991: 1579). Jones, Paphlagonia bölgesinin Arap akınlarıyla zarar gördüğünü yazmaktadır. 922 yılına kadar Bizans’a bağlanan bölge bu dönemin piskoposluk listelerinde; Gangra, Pompeiopolis, Amastris, Ionopolis, Dadybra ve Sora’nın adı görülmektedir. Bu yerleşim alanlarının 10. yüzyılda, bölgedeki önemli şehirler olduğu düşünülür (Jones, 1971: 526, Tab. XXI).

D.O.P.’te bulunan 10. yüzyıla tarihlendirilen Sora mühürlerinde Piskopos Symeon’un adı geçmektedir. Piskoposluk kayıtlarında Sora’nın adı 12. yüzyıla kadar geçmektedir (Belke, 1996: 273). Araştırmalarda 5. yüzyıldan 13. yüzyıla kadarki tüm Notitik’lerde Sora’nın adı yer almaktadır (McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 53).

Paphlagonia’nın büyük kısmı 1071 Malazgirt Savaşı’yla Türkler’in eline geçmiştir. Haçlı Seferleri’yle birlikte güç kaybeden bölge, 1130-1135 yıllarında II. Ioannes, uygulanan politikayla biraz güç kazanmış olsa da kalıcı olamamıştır. Bizanslılar Karadeniz’in kıyı kesimlerine çekilmek zorunda kalmışlardır. 1205’te David Komnenos, Sinop’tan Zonguldak’a uzanan kıyı Paphlagonia’yı kontrolü altına almıştır. I.Theodoros Laskaris ise 1214’te Amasra’ya kadar olan batı yerleşimlerinde denetim sağlamıştır. 14. yüzyıla kadar Bizans hakimiyetinde kalan Paphlagonia’da bu dönemde Türkler’in ya da Cenevizliler’in hakimiyeti görülmektedir¹³ (Foss, 1991: 1579).

12.-15.yüzyıllarda yerleşim tarihçesi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bölgenin İstanbul ve Ankara ulaşım ağında bulunması, Safranbolu, Zonguldak, Bartın ve Kastamonu’ya yakınlığı tarihsel önemini kanıtlamaktadır.

1530 tarihli *Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defterleri*’nde yerleşime ait iki kayıt yer alır. Bu dönem kayıtlarında belde, 46 haneli *Karye-i Zora* olarak geçmektedir. Aynı defterdeki bir başka kayıttan ise 5 haneli *Mezra-i der Divan-ı Zora* bulunur. Bu kayıtlara

¹² 13. yüzyıla kadar *Greek Notitia Episcopatum*’da Sora’nın adı geçmektedir (Péridès, 1912: SNY=Sayfa numarası yok).

¹³ Selçuklu-Bizans çatışmasının yaşandığı ilk yıllarda yetmiş beş civarında kasaba ve köyün yıkıldığı bilinmektedir. Bu kasabalardan yaklaşık 20’si yurdundan ayrılarak tahrip edilmiş, 27’den fazla kasabada ise çeşitli zulümlere maruz kalmıştır. Bu kasabalar arasında gösterilen Çankırı aynı dönemde Sora’yı da kapsamaktadır (Vryonis, 1969-1970: 265).

bakılarak bölgede büyük bir Zora yerleşimiyle aynı adı taşıyan küçük bir mezranın bulunduğu ifade edilebilir (Ersoy, 2011: 29).

1841 yılında Aktaş Kazası'nın kapsadığı alanda bulunan yerleşim alanı kayıtlarda Zobran olarak yazılıdır. 1924 yılına kadar Aktaş Nahiye'sinin merkezi olan Zobran, Karabük'ün merkez bucağına bağlanmıştır (Sezen, 2006: 19). 1897 yılı Kastamonu Vilayet Salnamesinde Zopran'daki hane sayısı 41, nüfus ise 170 olarak kayıt altına alınmıştır (Yazıcıoğlu ve Al, 1982: 89-90). 1940 yılına kadar Zonguldak'a bağlı Safranbolu Kazası'nın Aktaş Nahiyesi'ne bağlıdır (Umar, 2007: 103-106).

Bol su kaynaklarına sahip yerleşim günümüzde tarım-hayvancılık açısından büyük öneme sahiptir. Yoğun üzüm üretiminin yapıldığı köyde günümüzde üretim neredeyse son bulmuştur. Tarihte Sora'nın günümüzdeki kadar küçük bir alanı kapsamadığı yakın civarda tespit edilen tümülüs, sütun ve mimari kalıntılardan anlaşılmaktadır.

3. SORA'DAKİ MİMARİ KALINTILAR

Akören'in kuzeyinde, günümüzde üzerinde birkaç yapının yer aldığı arazi *Kale Doruk Mevkii* olarak adlandırılmaktadır. Araştırmalar doğrultusunda yer yer devşirme eserlerin bulunduğu alan, yaklaşık 20-30 yıl öncesinde iş makineleri tarafından düzleştirilmiştir (Resim 2).

Resim 2. Akören Köyü, Kale Doruk Mevkii (Yıldırım ve Gür, 2017)

Tespit edilen devşirme eserler daha çok yapıların köşelerinde kullanılan düzgün kesme taş malzemelerdir. Taş eserlerin bosajlı yüzeyleri dışarıya bakacak şekilde yapıların cephelerinde ve köşelerinde inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Yerleşim alanının yer aldığı platonun aşağısında modern yapıya ait kalıntılar arasında (birkaç küçük taş kemer ve tuğla kiremitler) bulunmaktadır (Belke, 1996: 273) (Resim 3).

Sora'ya 2.5 km. mesafede ve toprak altında Roma nekropolü yer almaktadır. Tahrip edilen mezarların bazılarının kapı kanatları açıktır ve mezar odaları görülür. Sora'da görülen diğer bir gömü alanında ise çeşitli sütunlar ve mezar kitabesi yer almaktadır. Tespit edilen Roma kalıntıları büyük ölçüde Amasya Müzesi örnekleriyle benzerlik gösterir (Belke, 1996: 273). Modern yerleşimden biraz uzakta yer alan mezar yapıları uzun yıllar kaçak kazıcılar ve hayalperest define avcıları tarafından tahrip edilmiş ve hala da kazılmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır.

Resim 3. Sora, Akropolis Mimari Kalıntılar (Belke, 1996: Taf. 114)

Sora'daki arkeolojik kalıntılar kapsamlı olarak ilk defa Fransızlar tarafından incelenmiştir. Fransız epigrafların ardından bölgeyi inceleyen K. Belke, 1996 tarihli çalışmasında bir tane korint sütun başlığı tespit ederek fotoğrafını çekmiştir (Belke, 1996: Taf. 113).

Büyük ölçüde hasar görmüş olan başlık günümüzde Kaleköy'ün merkezinde Hüsnü Efendiler (1950'li yıllarda köy ağası) evinin avlusunda yer almaktadır. Yapımın inşasında birçok devşirme bosaj teknikli blok taş ve düzgün kesme taş malzeme görülmektedir. Ayrıca Akören'de gerçekleştirilen araştırmalarda Hüsnü Efendi'nin evi önündeki devşirme malzemelerin birinde taş ustasının izi görülür (Resim 4).

Resim 4. Hüsnü Efendi'nin Evi Önündeki, Korint Sütun Başlığı
ve Mimari Eserler (Gür ve Yıldırım, 2017)

Üzerinde herhangi bir yazıt ya da süslemenin yer almadığı, bos bölümleri dışa bakacak şekilde yerleştirilmiş birçok taş ve blok taş malzemeyi Hüsnu Efendi'nin evinin avlusundaki sergenin direkleri altında ve evin birinci kat beden duvarlarında inşa malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Hüsnu Efendi'nin evinin kuzeydoğusundaki meydan çeşmesinin beden duvarlarında çeşitli ölçülerde devşirme malzemeler ve yalaklarında kırılma kenet izlerinin bulunduğu lahit parçaları tespit edilmiştir (Resim 4-6).

Resim 5. Akören Köyü, Hüsnu Efendi Evi, Devşirme Malzemeler (Yıldırım ve Gür, 2017)

Resim 6. Akören Köyü Meydan Çeşmesi, Devşirme Lahit Parçaları (Gür ve Yıldırım, 2017)

3.A.Mezar Yapıları (Tümülüs ve Kaya Mezarları)

Strubbe, Paphlagonia'da üç bölgede Friglere ait kaya mezarlarının yer aldığını yazar. Bölgelerden ilki Kastamonu ve Taşköprü (Zeus Brontaios'a ait stel parçası), ikincisi Kızılırmak Nehri'nin üzerindeki kaya mezarları ve üçüncü olarak da Hadrianoupolis ve Sora çevresinde görülen mezar yapılarıdır. 4. yüzyılda kurulan yerleşimler *Zeus Brontaios*'a bağlılığı göstermektedir. Hadrianoupolis ve Sora isimleri onaylanmış olan yerleşim alanlarından sadece birkaçıdır (Strubbe, 1978-1979: 123-125) (Resim 7).

Resim 7. Sora, Tahrip Edilmiş Mezar (Belke, 1996: Taf. 115)

3.B.Steller ve Yazıtlar

Sora'da dairesel bir platoda az sayıda duvar kalıntılarına (kale) rastlanılmaktadır. Köyde, yalnızca Roma ve Erken Bizans dönemine ait bir sütun, Zeus Epikarprios'a ait bir ithaf yazıtı ve daha birkaç yazıt yer almaktadır (Belke, 1996: 273).

Von Diest 1889 tarihli çalışmasında Sora çevresinde; Bolu, Devrek, Filyos, Safranbolu, Bartın, Amasra ve Kastamonu çevresindeki steller ve sarkofaglardaki yazıtları incelemiştir. Bölgedeki ulaşım ağı, akarsu hattı ve dağlarla ilgili birçok bilgi sunan Von Diest'in Sora gibi önemli bir yerleşim alanına gitmemiş olması düşündürücüdür (Von Diest, 1889: 62-70).

Leonhard 1915 tarihli çalışmasında Sora'da incelemelerde bulunduğunu ve buradaki Fransız araştırmacılar tarafından listelenen buluntuları kendisinin de gördüğünü yazar. İki adet oturur pozisyonda, başsız ve tanınmaz halde heykel bulunmuştur. Leonhard, bir yerde mezar sütun parçaları tespit etmiştir. Medusa ve çelenk tasvirleri yer almaktadır. Ayrıca buluntular arasında bir lahit parçaları da bulunur. Yeniden inşa edilen mezardaki mezar taşı heykelin çizimleri Leonhard tarafından yapılmıştır (Leonhard, 1915:145).

Doublet tarafından kayıt altına alınan stelin üzerinde bir yılan sarılmış ve bir süvari ile ağacın tasvir edildiği stel tespit edilmiştir. Oldukça düzgün işçilikli stel, Mendel tarafından da incelenmiştir (Mendel, 1901: 172).

Marek, Sora'da bir evin cephesinde, Zeus Epikarprios ile ilgili bir yazıt bulunduğunu yazar. Hadrianopolis'te bir avlu içinde Bizans ve Roma kalıntıları tespit etmiştir¹⁴ (Marek, 1993: 125).

Doublet Zopran ve Akören'deki mimari kalıntılar, kaba işçilikli heykeller ve stel üzerinde incelemelerde bulunmuştur. İki yazıt tespit eden araştırmacı yazıtlardan sadece birini okuyabilmiş, diğer stelin ise yazıtını okuyamadığını belirtmiştir¹⁵ (Doublet, 1889: 310-312; Schultze, 1922: 217).

3.C.Kurşun Mühürler

Sora'da 8-12. yüzyıl arasına tarihlendirilen birkaç mühür tespit edilmiştir. 451 Khalkedon Konsilinde Çankırı'nın geçici bir piskoposluk merkezi olarak tanımlanan Sora, 13. yüzyıla kadar tüm Notitiklerde görülür (McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 53).

¹⁴ Doublet, Marek, Mendel ve Belke tarafından belgelenen yazıtlar Sora'nın Roma dönemine dair somut veriler sunmaktadır. Zopran'daki yazıtlar için bakınız; (Doublet, 1889: 310; Mendel, 1901: 29).

¹⁵ Doublet ve Schultze, Bölgede *Zeus Epikarprios Kültü ve Zeus Tapınağı* hakkında çeşitli görüşler sunar Sora çevresindeki Zeus kültü için bakınız; (Strubbe, 1978-1979: 123-125).

Sora Piskoposu Theophanes'e ait kurşun mühür 8.-9. yüzyıla tarihlendirilir. Ön yüzde Hodegetria Meryem, kucağında İsa, monogramda Θεοτόκε – βοήθει, arka yüzde ise +[Θ]εοφανη ε-πισκ' Σω-ρων yazar (Θεοφάνη ἐπισκόπῳ Σωρῶν)¹⁶ (Zacos ve Veglery, 1972: 1348a).

McGreer, Nesbitt ve Oikonomides çalışmalarında Sora piskoposlarının kurşun mühürlerine yer vermiştir;

Resim 8. Sora Piskoposu Leontios (yaklaşık 10.-11. yüzyıl)

(McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 53)

Sora Piskoposu Leontios'a (yaklaşık 10.-11. yüzyıl) ait kurşun mührün (21 mm.-6.43 gr.) ön yüzünde, üç basamak üzerine yükselen patrik haçı, yanlarında dalgalanarak yükselen fluronların çevresinde ise noktalı bordür yer alır. Arka yüzde beş satır halinde .ΚΕΡΘ|..CΥΔΛ|..ΝΤΙΩΕ|ΠΙCΚΟΠ|ÇΟΥΡΥ Κ(ύρι)ε βο(οή)θ(ει) [τῷ] σῷ δ(ούλῳ) Λ[εο]ντίῳ ἐπισκόπῳ Σωρῶν. yazmaktadır (McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 53) (Resim 8).

Sora piskoposu Symeon'a (yaklaşık 10. yüzyıl) aittir. 20 mm. ölçülerinde ve 4.89 gr. ağırlığındadır. Ön yüzde, üç basamaklı bir kaide üzerinde (Golgotha Tepesi) merkezde patrik haçı ve iki yanında dalgalanarak yükselen fluronlar, üst bölümü süsleyen peletler ve çevrede bordür yer alır. Ön yüzde bordürde +ΚΕΡ.....CΥΔΟΝΛΥ., arka yüzde ise dört satır halinde +CΥ..|ΕΥΝΕΠ|CΚΟΠΥC|ΟΡΥΝ|... Κ(ύρι)ε βο[οή]θ(ει) τ[ῷ] σῷ δούλῳ Συ[μ]εῶν ἐπ[ι]σκόπῳ Σορῶν. yazmaktadır (McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: Fig a) (Resim 9).

Resim 9. Sora Piskoposu Symeon'a ait Kurşun Mühür

(McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 53 Fig a)

¹⁶ Sikke için bakınız; <http://www.pbe.kcl.ac.uk/data/D79/F59.htm>.

Diğer kurşun mühür de Sora piskoposu Symeon'a (yaklaşık 10. yüzyıl) aittir. 20 mm. çapında ve 4.51 gr. ağırlığına sahip mührün ön yüzünde, merkezde üç basamaklı bir kaide üzerinde (Golgotha Tepesi) patrik haçı ve iki yanında dalgalı şekilde yükselen fluronlar, üst bölümü süsleyen paletler ve çevrede bordür yer alır. Önde +ΚΕΡ.....ΥCΥΔΟΝΛΥ., arka yüzde ise dört satırlık +CV.ΙΕΥΝΕΠΙCΚΟΠΥCΙΟΡΥΝ|... Κ(ύρι)ε β[οή]θει τ[ῷ] σ[ω] δούλ[ῳ] Συ[μ]εὼν ἐπ[ι]σκόπῳ Σορῶν. yazar (McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 53 Fig. b) (Resim 10).

Resim 10. Sora Piskoposu Symeon'a ait Kurşun Mühür

(McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 53 Fig. b)

Araştırmacılar Sora'nın piskoposları ve yüzyılları hakkında çeşitli bilgiler sunmaktadır. 10. yüzyılda piskopos Symeon, 10.-11.yüzyılda piskopos Leontios, 11.-12. yüzyılda piskopos Basil (?), Sora kayıtlarında adı geçen piskoposlardan üçüdür (McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 185, 200, 212, 216) (Resim 10).

Resim 11. Sora Piskoposu, Basil (?), 11.-12. Yüzyıl (DO Seals BZS.1958.106.71)

Sora Piskoposu, Basil (?), 11.-12. yüzyıla tarihlendirilen mührün ön yüzünde, ayakta Meryem, sol kolunda İsa, iki yanda ΜΡ̄.ΘΥ: Μ(ήτη) ΡΘ(εο)Υ., arka yüzdeki beş satırlık bordürde ise Θ(εοτό)κε β[οή]θει τ[ῷ] σ[ω] δού[λ(ω)] Βασιλείῳ ἐπισκόπῳ ..ρον. yazmaktadır (DO Seals BZS.1958.106.71) (Resim 11).

3.D.Heykeller

Fransız araştırmacılar tarafından belgelenen eserleri yerinde inceleyen Leonhard, kentte bazı heykellerin bulunduğunu yazmaktadır. Araştırmacı oturan başsız (tanınmaz) iki heykel hakkında çeşitli bilgiler sunmaktadır (Leonhard, 1915:145).

Behçet, Aktaş Nahiyesi'nin merkezi olarak tanımladığı Zopran'da Leonhard tarafından 1915'te incelenen bir heykelden bahseder. Tespit edilen heykelin, sağ eli göğsünde, sol eli ise dizi üzerindedir. Bu dönemde araştırılan heykelin başı 1870'lerde yıkılan Çakırlar Mahallesi'ndeki caminin yapı taşları arasında bulunmuştur. Tespit edilen parçaların Zopran merkezdeki heykelin kayıp ve noksan baş parçaları olduğu belirtilmiştir (Behçet, 1998: 34; Yazıcıoğlu, 1998: 27).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sora, Erken Bizans döneminde Paphlagonia'da Gangra Metropolitliğine bağlı beş piskoposluktan biridir. Sora hakkında yapılan araştırmalar oldukça yetersizdir ve yapılan çalışmaların çoğu Sora'daki epigrafik buluntuları kapsamaktadır.

Sora'daki Bizans dönemi dini hayat hakkında bilgi sahibi olabilmek için civardaki geç Antik-Erken Bizans dönemi arkeolojik verilerle stelleri yerinde incelemek gerekir. Billaios'un yaklaşık yetmiş mil kuzeydoğusunda çok sayıda mezar tespit edilmiştir. Mezarların Hıristiyanlara ait olduğu düşünülmektedir. Ovacık sınırlarındaki (?) Karakoyunlu'da nehrin yanında iki katlı kaya mezarları bulunmaktadır. Bölgedeki kemerli yapının Roma ve Bizans dönemlerinde kullanıldığı düşünülür. Çavuşlar Köyü'nün batısında, Geç Helenistik döneme tarihlendirilen çok sayıda mezar yeri ve birkaç km. mesafede arkosolium nişlerinin görüldüğü nekropol bulunur. Filyos'tan Safranbolu'ya gidilen doğu yolunda, lahitlerin bulunduğu çeşitli mezarlar görülür (Schultze, 1922: 217). İbarıt ve çevresini kapsayan alanda Sora ile tarihsel açıdan bağlantılı olduğu tespit edilen Bizans dönemi kalıntıları mevcuttur. Bölge Antik dönem ve Hıristiyanlığa ait kalıntılar açısından zengindir. Doğusunda sütunlarının görüldüğü bir kilise büyük ölçüde ayakta. Ayrıca ihmal edilmemesi gereken yazıt ise şöyledir (Schultze, 1922: 218);

*Ἀγαθῆ Τύχη. Θεῶ Υψίστω. Ἀθρ. Ἐπιθύμητος καὶ Βασιλικῆ
σὲν τοῖς παιδίοις ἡμῶν εὐχαριστοῦμεν Θεῶ ἄθανάτω.*

Bu sunak Epithmetus (Ἐπιθύμητος) ve Bazilika (βασιλική) çiftinin ailesi tarafından Tanrıya bir şükran duygusu ile yaptırılmıştır. Hupsistus ve Atanaius'un tanrısı ve benzeri şeylerin yakın tanımı, benim düşünceme göre zorlayıcı bir gerekçe olmaksızın Yahudilik tarafından dini bir etkiden türetilbilir çünkü tanrısallık kavramını yükselten bu dürtü, pagan etkisi olarak görülür. Gerçekleştirilecek arkeolojik araştırmaların bölgedeki Bizans dönemi hakkında çeşitli bilgiler sunacağı düşünülmektedir (Schultze, 1922: 218).

Sora'nın güneydoğusundan yamaçlar halinde inilen Viranşehir Suyu ve küçük bir vadinin karşısında Burunsuz Köyü yer almaktadır. Deniz seviyesinden 380 m. yukarıdaki vadinin Viranşehir Suyu'nun yukarısında Kilise Boğazı bulunur. Bir köprü'nün yer aldığı bu alana ulaşım sağlanmaktadır. Burada yer alan tarihi bir değirmende eski bir stele rastlayan Leonhard şaşkınlığını belirtir. Tespit edilen mezar taşları Fransız epigraflar tarafından kopyalanarak okunmuştur. Leonhard burada tespit ettiği stellerin dışında çeşitli boyuttaki tuğla parçalarından yola çıkarak burada eski bir yerleşimin olduğunu yazar¹⁷ (Leonhard, 1915: 145).

Konum açısından incelenen Sora, Doublet ve Ramsay tarafından Safranbolu'nun yaklaşık 20 km. güneybatısında, Viranşehir'in solundaki nehir yatağına yaklaşık bir saat mesafede bulunmaktadır. Eski yol vadi hattını takip eder. Nehir hatında birçok yerleşim alanı mevcuttur (Mendel, 1901: 28-29).

Marek, Batı Karadeniz kentlerini incelerken bazı çelişkilerin olduğunu belirtir (Marek, 1193: 33). Ramsay, Paphlagonia şehirleri arasında Herakleia Pontike, Tios, Amastris, Abonuteichos, Sinope, Amissos (Samsun), Neapolis, Pompeiopolis, Dadybra, Sora, Krateia, Tios, Ionopolis ve Hadrianoupolis gibi şehirleri sayar (Ramsay, 1960: 211). Ayrıca Ramsay, Pontus'un şehirlerinin 11 kadar olabileceğini belirtmektedir (Ramsay, 2010: 193). Marek, bölgedeki sekiz kentin yerleşimi hakkında ayrıntılı çalışma sunar ve Dadybra ile Sora'nın sadece geç antik kaynaklarda yer aldığını yazar. Sikkeler, imparatorluk yazıtları, arkeolojik kalıntılar ve tarihi coğrafya bilgileri yerleşimler hakkında bilgiler sunar (Marek, 1993: 33).

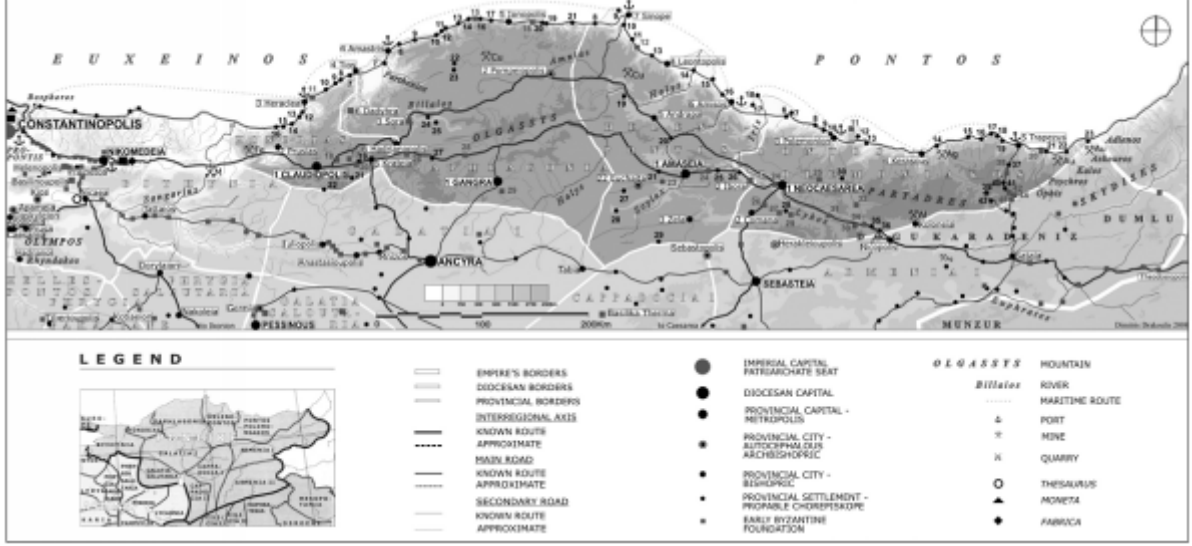
Drakoulis, erken Bizans döneminde Pontus'un kıyı eyaletlerinde bölgesel değişimler ve yerleşim ağı adlı çalışmasında M.S.4-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen kıyı Karadeniz Bölgesindeki yerleşim alanlarının tespitini yaparak bu yerleşimler arasındaki ulaşım ağını belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada Sora'nın konumu ve ulaşım ağı harita üzerinde gösterilmektedir (Drakoulis, 2012: 79-95).

Klaus Belke ve Barrington Atlası'ndan faydalanarak kentlerin konumlarını belirleyen Drakoulis, merkezi yönetim alanları, metropolit merkezleri ve küçük yerleşim alanlarını ulaşım ağlarıyla incelemiştir (Drakoulis, 2012: Tab.1-11). Buna göre Erken Bizans döneminde Metropolis Gangra¹⁸, Pompeiopolis, Sora, Amastris, Ionopolis ve Dadybra ile 23 yerleşim alanından bahsedilir (Drakoulis, 2012: 80, Tab. 5). Erken Bizans döneminde Paphlagonia bölgesinin kuzeybatıdaki Honorius Bölgesinde ise Kladiopolis Metropolitliğine

¹⁷ R.Kiepert, bölgeye şüpheyle yaklaşarak bölgenin antik bir yerleşim olabileceğini belirtmektedir. Günümüzde burası tamamen ormanlık ve dağlıktır. Aşağıdaki yerleşim nahiye olarak adlandırılan Aktaş'tır. Nehir, deniz seviyesi 460.00 m. yukarıdadır. Vadi kumtaşı ve eski konglomera malzemeden oluşur. Güneydeki Kilise Boğazı da nehir hattındaki malzemelerle benzerlik gösterir (Leonhard, 1915:145).

¹⁸ Iustinianus'un Novallae'sında geçen Çankırı (Gangra)-Germanicopolis için bakınız: (Cramer, 1832: 238).

bağlı piskoposluk merkezleri ise Herakleia Pontike, Prusias, Tios, Kratia ve Hadrianoupolis'tir¹⁹ (Neale, 1850: 78) (Harita 2).

Harita 2. Karadeniz Bölgesi, Geç Antik-Erken Bizans Dönemi Yerleşim Alanları
(Drakoulis, 2012: 80, Fig. 1)

Drakoulis, Dadybra'yı Zonguldak'ın Devrek ilçesi olarak gösterirken Sora'yı günümüzdeki Zopran-Akören sınırlarında belirtir (Drakoulis, 2012: 80, Fig 1). Bolu ve Hadrianoupolis arasında kalan Sora, ulaşım ağı açısından büyük öneme sahiptir. Klaudiopolis ile Hadrianoupolis, Sora ve Pompeiopolis'i birbirine bağlar, sonra bu yol Andrapa'dan geçerek Neokaesarea'da son bulur. Bu hatta enlemesine üç yol ağı bulunur, yollardan ilki Sora için büyük öneme sahiptir. Ulaşım ağı güneydeki Kratea ile Ankyra (Ankara)'yı birbirine bağlar (Drakoulis,2012: 90).

Marek, Amnius Vadisi hakkındaki çelişkileri yazarken Ramsay'in 1890 tarihli çalışmasına değinerek Amisos, Sinope, Ionopolis-Abonuteichos, Amastris, Tios, Herakleia Pontike, Dadybra, Sora, Kreteia, Pompeiopolis ve Hadrianoupolis gibi önemli yerleşim alanları da bölgeye dahil eder. Paphlagonia bölgesinde Amastris arazisindeki geç Antik dönem yerleşimleri arasında Sora ve Dadybra'nın bulunduğu ifade edilir (Marek, 1993: 89-90). Geç Antik-Erken Bizans dönemine tarihlendirilen veriler Dadybra ve Sora'da yoğunluktadır (Marek, 1993: 89-90,124).

¹⁹ Paphlagonia Bölgesi'ndeki diğer yerleşim alanları tarihçe ve bölgeleri için bakınız (Cramer, 1832: 216-241).

Araştırmalar Paphlagonia kilisesinin büyük bir tarihi geçmişe sahip olmadığını göstermektedir. Paphlagonia bölgesindeki yerleşim alanları arasında dini niteliği yüksek aziz ve piskoposların sayısı sınırlıdır. Gündelik hayatın ve tekdüzeliğin çizgisi üzerinde Gangra'dan Hypatios, Sora'dan Autonomus, Dadybra'dan Niketas ve Pompeiopolis'ten Sophronios Paphlagonia bölgesindeki önemli kişilerden sadece birkaçıdır. Gangra ve Amastris gibi şehirlerin muaf tutulmasına rağmen, ülkeyi nitelendiren ekonomik ve entelektüel yaşantının geri kalmışlığı olarak açıklanabilir. Hıristiyan öncesi dönemde Paphlagonia kısmen Karadeniz'in dağlık ve kırsal yerleşimi olması sebebiyle kırsal bir yerleşim alanı olarak kabul görür. Bizans döneminde kilise tarihi boyunca da aynı kalmıştır. Yarı barbar koşullardan dolayı tam olarak gelişme gösterememiştir (Schultze, 1922: 219).

Sora, 4. yüzyılda hayatını burada feda eden Aziz Autonomous için büyük öneme sahiptir. İtalya'dan başladığı gemi yolculuğunu Bithynia'da sonlandıran Aziz Autonomous Kladiopolis ve Pontus arasındaki dini vaazlarının ardından Sora'ya gelerek burada şehit olmuştur. Günümüzde mezarı ya da adına inşa edilen herhangi bir yapının bulunmadığı kentte (günümüzde herhangi bir kalıntı tespit edilememiştir) Autonomous'a atfedilmiş yapıların bulunma ihtimali düşünülmektedir (Baring-Gould, 1875: 178). Ayrıca Autonomous'un Sora'ya geldiğinde altarında şehit edildiği şapel de araştırma kapsamında tespit edilememiştir.

Bizans döneminde iç Paphlagonia olarak ifade edilen yerleşim alanları, savunma açısından büyük öneme sahiptir. Devrek, Akören, Safranbolu, Araç, Daday ve Kastamonu kaleleri bölgenin savunma hattı hakkında bilgi sunmaktadır. Aynı ulaşım ağında yer alan bölgelerin kale yapıları da stratejik konum açısından önemlidir (Karauğuz ve Özcan, 2010: 84-85) (Resim 12). Gözlemlerimiz doğrultusunda Zopran Köyü'nde çeşitli ölçülerde sütun, bloктаş ve birkaç mimari plastik eser tespit edilmiştir.

Resim 12. Akören Köyü'nden Doğudaki Zopran Köyü'ne Bakış (Gür ve Yıldırım, 2017)

Günümüzde küçük bir köy olmasına rağmen birçok mimari eserin bulunduğu Zopran'da akropol ya da savunma hattına ait herhangi bir yerleşim kalıntısına rastlanılmamıştır. Araştırmacılar tarafından ifade edilen Zopran'ın Sora olabileceğini düşünmek çok da mümkün değildir. Geniş ve düzlük bir araziye sahip Zopran, yörede tespit edilen eserlerin sınırlılığı ile tamamlayıcı nitelikte olmamaları, yerleşimin Osmanlı döneminde köy olabileceğini düşündürür.

Yerleşimin adlandırılmasındaki benzerlik Sora-Zopran ilişkisi uzun yıllar, birbirine karıştırılmasına sebep olmuştur. Kaleköy'ün bulunduğu yerleşim alanı ve arazi yapısı, akropol alanı için çok elverişli ve savunmaya uygundur. Günümüzde Kale Doruk mevki olarak adlandırılan, Osmanlı dönemi hamam ve samanlık gibi çeşitli yapıların bulunduğu yüksek arazinin konum ve topografik özellikleri düşünüldüğünde buranın Sora Kalesi olma ihtimali yüksektir.

Hierokles'in listesinde ve Iustinianus dönemi kayıtlarında Sora'nın adı geçmektedir (Jones, 1971: 169). Ayrıca kent, Konstantin Porphyrogenetos'un Themalar (Them.I.7) kitabında da Sora ve Zora olarak ifade edilmektedir (Cramer, 1832: 238). 451 Khalkedon Konsili'nde Çankırı'nın geçici piskoposluk merkezi Sora, 13. yüzyıla kadar tüm Notitik'lerde yer alır (McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 53).

Dumbarton Oaks'taki mühürlerde 9.-12.yüzyıl arasına tarihlendirilen Sora piskoposlarının isimleri görülür. Piskopos Theophanes (8.-9. yüzyıl), Leontios (10.-11. yüzyıl), Symeon (10. yüzyıl) ve Basil (?) (11.-12. yüzyıl) Sora kayıtlarında yer alır (DO Seals BZS.1958.106.71; McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 53, Fig. a-b). Gerçekleştirilecek yüzey araştırmaları ya da kazı çalışmalarının kentte tespit edilemeyen piskoposlar ve dini yapılanma hakkında bilgi sunacağı düşünülmektedir. 13. yüzyıl sonrasında büyük bir eksikliğin olduğu ve kayıtlarda yok denecek kadar az bilginin yer aldığı kent, 16. yüzyıl Osmanlı arşiv kayıtlarında görülmektedir.

4. yüzyıldan itibaren adından Piskoposluk merkezi olarak söz edilen Sora'nın geç Antik-erken Bizans döneminde askeri amaçlı hizmet verdiği bilinmektedir. Konum itibarıyla Kaleköy olarak adlandırılan yerleşimin merkezindeki Doruk Mevkii, kale yapısı için uygun bir konuma sahiptir. Ayrıca Aziz Autonomous gibi bir Hıristiyan şehidine sahip kentin piskoposluk merkezi olması ve kurşun mühürlerin varlığı, Sora'da en azından bir kilisenin bulunması gerektiğini düşündürür.

Sora'da gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda tespit edilen veriler Paphlagonia bölgesinin tarihi verilerine ışık tutmaktadır. Piskoposluk merkezi olarak kayıtlarda yerini alan Sora'da Bizans dönemine tarihlendirilen ve günümüzde ayakta olan herhangi bir dini ve

askeri bir yapının tespit edilememesi bölgede kapsamlı arkeolojik araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Araştırmalarda Aziz Autonomous'un altarina sığındığı şapel, Kaleköy olarak adlandırılmasına sebep olan savunma yapısı vel kültü hakkında ayrıntılı bilgi sunabileceği düşünülen nekropoln yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazı çalışmaları doğrultusunda daha kapsamlı bilgi sunacağı düşünülmektedir. Aksi taktirde her geçen gün mezar yapıları ve ulaşımı zor olan alanlarda define avcılarının hayalperest uygulamaları, yerleşimin tarihine büyük zarar vermektedir.

Kaynakça / References

Allen, Pauline (2008). The Definition and Enforcement of Orthodoxy, *The Cambridge Ancient History Volume XIV (Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425–600)*. Cambridge University Press. 811-835.

Baring-Gould, S. (1875). *The Lives of the Saints*. London: John Hodges.

Behçet, Mehmet (1998). *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Asarı-ı Kadimesi)* (Haz. Musa C. Cihangir). Kastamonu: Kastamonu Valiliği İl zel İdaresi Yayınları 1.

Belke, Klaus (1996). Paphlagonien und Honorias. *Tabula Imperii Byzantini Band 9*. Vienna: Verlag der sterreichischen Akademie der Wissenschaften.

Bingham, Joseph (1840). *Origines Ecclesiasticę; or, The Antiquities or The Christian Church, and Other Works*. Volume 3. London: Printed For William Straker.

Bingham, Joseph (2006). *Origines Ecclesiasticę; or, The Antiquities or The Christian Church, and Other Works*. Volume 1. (İlk Baskı 1878). England: Wipf and Stock.

Cramer, J. A. (1832). *A Geographical and Historical Description of Asia Minor With a Map*. Oxford: University Press.

Darrouzès, Jean (1975). Listes épiscopales du concile de Nicée (787), *Revue des Études Byzantines*, Tome 33, 5-76. doi: 10.3406/rebyz.1975.2026

Doublet, Georges (1889). Inscriptions de Paphlagonie, *Bulletin de Correspondance Hellénique*. Volume 13. 293-319.

Drake, Maurice & Drake, Wilfred James (1971). *Saints and Their Emblems*. Indiana: Gale Research Company.

Drakoulis, Dimitris P. (2012). Regional Transformations and the Settlement Network of the Coastal Pontic Provinces in the Early Byzantine Period, *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity Aspects of Archaeology and Ancient History* (Edit: G.R. Tsetschladze), BAR International Series 2432. 79-96.

Ersoy, Hseyin Ltfi (2011). *Karabük'un Kyden Kente Dnş yks Karabük Tarihi*. Karabük: Karabük Valiliği İl zel İdaresi Kültür Yayını

Feissel, Denis (2006). *Chroniques d'Épigraphie Byzantine 1987-2004*. Collège De France–Cnrs Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance Monographies 20. Fransa: Paris.

Foss, Clive (1991). Paphlagonia, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3. New York: Oxford University Press. 1579.

French, David (1985). Roma yolları ve mil taşları, *Araştırma* 3. 143-154.

Gökoğlu, Ahmet (1952). *Paphlagonia*. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası.

Gür, Durmuş & Yıldırım, Yaşar Serkal. (2016). Safranbolu'nun Tarihi Süreci (Roma ve Bizans Dönemleri), *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, Sayı 153. İstanbul. 159-172.

Gür, Durmuş (2015). *Zonguldak İli Filyos Beldesi Tios Akropolü Kilise A Yapısı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Işık, Adem (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of The Eastern Roman Provinces*. Oxford: 147-150.

Karağuz, Güngör & Özcan, Ali (2010). *Zonguldak Bölgesi ve Çevresi-En Eski Devirlerden İ.S.395'e Kadar*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Karağuz, Güngör; Akış, Ayhan & Kunt, Halil İbrahim (2010). *Zonguldak Bölgesi Arkeoloji Eskiçağ Tarihi ve Coğrafya Araştırmaları - Arkeolojik Yerleşmeler, Kalıntılar, Buluntular İle Kdz. Ereğli ve Amasra Arkeoloji Müzesi'nde Bazı Eserler-*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Kiepert, Heinrich (1875). *Atlas Antiquus Zwölf Karten Zur Alten Geschichte Entworfen Bearbeitet*. Berlin: Dietrich Reimer.

Lee, A. D. (2008). The Eastern Empire: Theodosius to Anastasius. The Cambridge Ancient History Volume XIV (Late Antiquity: Empire and Successors, (A.D. 425-600). Cambridge University Press. 33-62.

Leonhard, R. (1915). *Papahlagonia: Reisen und Forschungen im Nördlichen Kleinasien*. Dietrich Reimer (Ernst Vohsen), Dietrich Reimer (Ernst Vohsen), Berlin.

Mansi, Joannes Dominicus (1811). *Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Vol. VII. Florentiae: E.A.Z.V. http://www.documentacatholicaomnia.eu/01_50_1692-1769-_Mansi_JD.html

Marek, Christian (1993). Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia, *Deutsches Archäologisches Institut Abteilung Istanbul Istanbulischer Forschungen Band 39*. Ernst Wasmuth Verlag Tübingen.

Marek, Christian (2003). *Pontus et Bithynia: Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien*. Mainz.

McGreer, E.; Nesbitt, J. & Oikonomides, N. (2001). *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art Volume 4: The East*. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Mendel, Gustave (1901). Inscriptions de Bithynia, *Bulletin de Correspondance Hellénique*. Volume 25. 5-92.

Miller, K. (1916). *Itineraria Romana Römische Reisewege an Der Hand Der Tabula Peutingeriana Dargestellt Von Konrad Miller Mit 317 Kartenskizzen und Textbildern*. Verlegt Von Strecker und Schröder in Stuttgart.

- Neale, John Mason (1850). *A History of the Holy Eastern Church, Part I* (MDCCCL). London: Joseph Masters, Aldersgate-Street.
- Ostrogorsky, Georg (2011). *Bizans Devleti Tarihi* (Çev: Fikret Işıltan), 7. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Péridès, S. (1912). Sora, *Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. <http://www.newadvent.org/cathen/14148b.htm>
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (Çev. Mihri Pektaş). İstanbul.
- Ramsay, W. M. (2010). *The Historical Geography of Asia Minor* (İlk Baskı 1890). New York: Published in the United States of America by Cambridge University Press.
- Ruge, W. & Friedrich, E. (1899). *Archäologische Karte Von Kleinasien*. Halle A. S. Verlag Von G. Sternkopf.
- Ruge, W. (1901). Dadybra, *Paulys Real-Encyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft Neue Bearbeitung Unter Mitwirkung Zahlreicher Fachgenossen Herausgegeben, Viertes Band*. (Von Georg. Wissowa). Stuttgart J. B. Metzlerscher Verlag. 1979.
- Schultze, V. (1922). *Altchristliche Städte und Landschaften*. 2. Kleinasien. Gütersloh.
- Sezen, Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Strubbe, J. (1978-1979). Les Noms Indigènes a Pessinonte (1), *Talanta*, 10/11: 112-145. I-XVIII.
- Texier, Charles (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III*. (Çev. A. Suat). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Umar, Bilge (1952). *Paphlagonia*. İstanbul: İnkılap Yayınları
- Von Diest, W. (1889). *Von Pergamon über den Dindymos zum Pontus (Ergänzungsheft No. 94 "Petermanns Mitteilungen")*. Gotha: Justus Perthes.
- Vryonis, Speros. (1969/1970). The Byzantine Legacy and Ottoman Forms, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24. 251-308.
- Wilson, D. R. (1960). *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontus in the Greek and Roman Periods: A New Survey With Particular Reference To Surface Remains Still Visible*. B.Litt. thesis, University of Oxford.
- Yazıcıoğlu, Hüsnü & Al, Mustafa (1982). *Safranbolu (Safranbolu-Karabük-Ulus Eflani)*. Karabük: Özer Matbaası.
- Yazıcıoğlu, Hüsnü (1998). *Safranbolu Tarihine Ait Belgeler ve Kaynaklar*. Ankara: Volkan Matbaası.
- Zacos, G. & Veglery, A. (1972). *Byzantine Lead Seals*. Part 3, Volume 1. Basel.